

SİYASİ YAPILANMA SÜRECİNDE 1961 ve 1982 ANAYASASI

Sezer AYAN*

Özet

Osmanlı'da ve Türk siyasal yaşamında yapılan tüm darbelerin -27 Mayıs 1960 darbesi hariç- güçsüzleşen merkezi otoriteyi güçlendirmek adına temel hak ve özgürlükleri kısıtlama noktasında birleştiğini görürüz. 31 Mart olayı II. Meşrutiyetin askeri bir darbeyle sekteye uğratılmasına neden olmuş, 71 Muhtırası ve 80 Darbeleri de merkezi otoriteyi güçlendirme endişeleri ile gelişmiştir.

Ancak, 60 Darbesi ve sonunda gelişen 1961 Anayasası, temel hak ve özgürlükler açısından diğerlerinden farklı uygulamalar getirmiştir. Demokrasinin temellerini geliştirip pekiştirmesi açısından hem bir darbe hem de bir devrim olarak değerlendirilen 27 Mayıs hareketi, klasik demokrasi anlayışının temel ilkelerini yansıtan ve gerçek bir parlamenter düzene geçişi sağlayan 1961 Anayasası'nın oluşumu bakımından da önemli bir aşama olarak değerlendirilmelidir.

1961 Anayasasına bir tepki olarak geliştiği gözlenen 1982 Anayasası ise, 27 Mayıs Hareketi ile çoğulcu bir demokrasi anlayışının egemen olmasına bağlanan, gerçekte ise anayasada yer alan düzenlemeleri içine sindiremeyen demokrasi karşıtı -iç ve dış-güçlerin neden olduğu olumsuz siyasal ve toplumsal gelişmelerin sonucudur. Devlet otoritesini güçlendirme, yürütmeye daha fazla yetki verme ve yargıyı zayıflatma girişimleri ile oluşturulmuş 1982 Anayasası, yetki imkânları, 1961 Anayasasının getirdiği gerçek parlamenter düzenle çatışan iktidarların ürünüdür.

Bu çalışmanın amacı, 1961 ve 1982 Anayasasını siyasi yapılanma süreci ile birlikte ele alıp değerlendirmek ve bu süreç içerisinde yaşanan toplumsal ve siyasal gelişmeleri anayasal düzenlemelere etkileri bakımından incelemektir.

Anahtar Kelimeler: 1961 Anayasası, 12 Mart Muhtırası, 1982 Anayasası.

1961 and 1982 Turkish Constitutions in the Period of Political Construction

Abstract

All coup-d'états except 27 May, 1960, have a common aspect restricting the basic rights and freedoms to make stronger the weak central authority. March 31 Event caused to disrupt The Second Constitutional Monarchy, 71 Warning and Coup-d'état of 80 were performed to increase the influence of central authorities.

Coup-d'état of 1960 on the other side and subsequently 1961 Constitution brought some innovations in terms of basic right and freedoms. It can be accepted as a revolution to

* Öğr. Gör. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, Cumhuriyet Meslek YO, Sivas

make stronger the basis of democracy as well and as a cornerstone in construction of 1982 Constitution that provide access to the parliamentary system.

1982 Constitution constructed as a reaction to 1961 Constitution however is a product of antidemocratic interior and exterior forces that could not accept the constitutional arrangements made in 1961. 1982 Constitution was produced in aim of strengthening the authority of government and making weaker the adjudicatory power and it is a yield of forces that struggling with parliamentary system of 1961 Constitution.

The aim of this study was to evaluate the 1961 and 1980 Constitutions along with their processes of political construction and to explore the social and political developments seen in this period regarding the effects of those developments on constitutional arrangements.

Key Words: 1961 Constitution, 12 March Threat, 1982 Constitution

GİRİŞ

Osmanlı toplum yapısında batı toplumlarına benzer gelişmelerin olmayışı, devletin temel yapısı ile ilgili değişmelerin batıya bağımlı olmasına neden olmuştur. Osmanlı'da sistemin merkezi iktidarın gücüne dayanması kapitalist nitelikli bir burjuva sınıfının oluşumunu engellemiştir.

Osmanlı-Türk devlet geleneğinde tüm yenileşme hareketleri ve anayasalar, askeri ve sivil bürokrasinin güdümünde, merkezi otoritenin güçlendirilmesi doğrultusunda yukarıdan aşağıya gerçekleştirilmiştir. 19. yy başlarında girişilen ıslahat ve yenileşme hareketleri ise siyasal bir nitelik taşımaktan çok, devletin ardı arkası kesilmeyen askeri yenilgilere uğramasından doğan bir endişenin sonucu olarak değerlendirilebilir (Soysal, 1987:27). Milli mücadeleye kadar girişilen anayasacılık hareketlerinin Batı'dan farklı bir anlayışla oluşmasının temelinde, bu hareketlerin bürokrasiden gelme, halktan kopuk bir zümre tarafından gerçekleştirilmesi ve Osmanlı'da devletin yapısının din ile şekillenmesi yatmaktadır (Kongar, 1997: 67).

Atatürk önderliğindeki ulusçuluk akımının güçlenmesi ve yeni bir Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile Türk siyasal yaşamında verilen daha sonraki mücadeleler, Kemalizm'i benimseyenler ile ona karşıt bir tavır alanlar arasında gerçekleşmiştir. Başlangıçta sağ-sol düşünce ayrımı yoktur. Cumhuriyet Halk Partisi'nin kuruluşu (1923) ile ilk biçimini alan Atatürk devrimlerini gerçekleştirme amacına yönelik cepheye karşılık gelenekçi-liberal cephede mevcut durumu korumaya ve hatta onu geriletmeye yönelik bir çizgi olduğunu görmekteyiz. Bu iki cephenin ortak noktası, Osmanlı'dan geçen yönetim geleneği nedeni ile iktidarlık uygulamalarının halktan kopuk, tepeden inme uygulamalar şeklinde gelişmesidir. Küçük üretici, tüccar ve köylünün güçlenmesini engelleyen tutum ve sanayileşmeden çok güçlü bir askeri yapılanma geleneğine olan bağlılık, ekonomik açıdan güçlenmeyi engellemiştir. Osmanlı'da ve Türk siyasal yaşamında

yapılan tüm darbelerin (27 Mayıs 1960 hariç) merkezi otoriteyi güçlendirmek adına temel hak ve özgürlükleri kısıtlamak sonucunu doğurduğunu görüyoruz.

Hükümetler, Cumhuriyetin kuruluşundan 1946'ya kadar ekonomik ve siyasi bağımsızlık üzerine titrerken, bu tarihte Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) askeri ve ekonomik yardımları dışa bağımlılık açısından ilk adımı attırıştır. 1950–1960 zaman dilimi içinde planlı bir ekonomik kalkınma gerçekleştiremeyen Demokrat Parti, ekonomik çıkmazların farkına vardığı andan itibaren iktidar mücadelesini antidemokratik yöntemlere başvurarak sürdürmüştür.

Bu çalışmada, öncelikle 1961 Anayasası ele alınmış ardından 12 Mart etkisiyle yapılan değişimler ve nihayet 1982 Anayasası incelenerek bir karşılaştırma denemesi yapılmıştır.

1961 ANAYASI

27 Mayıs 1960 darbesinden sonra, kurucu Meclis tarafından hazırlanan 1961 Anayasası, her kesimin özellikle de Demokrat Parti taraftarlarının temsil edilme olanağına sahip olamadığı bir anayasadır. Hatta Milli Birlik Komitesi'nin uygulamalarına, 1961 Anayasası'nın getirdiği ilkelere, oluşturulan yeni kurumlar ve değişmelere baktığımızda, 27 Mayıs hareketinin ideolojik temelini CHP tarafından hazırlandığını görmekteyiz. (Kaçmazoğlu; 2000:35) Bu noktada ihtilali gerçekleştiren Milli Birlik Komitesi'ne destek olabilecek taraflar, aynı kaygıyı taşıyan CHP, üniversiteler, basın ve aydın kesim olunca (Kongar, 1997:158), 27 Mayıs yönetimi ile CHP işbirliği, aynı amaçlara sahip ve bunu bir an önce gerçekleştirme hevesi taşıyan iki cephenin kaçınılmaz işbirliği olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte 1961 Anayasası Türkiye Cumhuriyeti tarihinde halk oylamasına sunulan ilk anayasadır. 1924 Anayasası'na bir tepki olarak da gelişen 61 Anayasası “ mümkün olabilecek bütün durumların düşünüldüğü ve bunlarla ilgili kuralların önceden konulmaya çalışıldığı” (Soysal 1987: 90) uzunca bir metin olarak hazırlanmıştır. 9 Temmuz 1961'de halk oylamasına sunulan anayasanın kabul edilmesinde sona nispi temsil usulü ile seçimler yapılmış, CHP birinci parti olmuş, ancak TBMM'de yeterli çoğunluk oluşturamadığı için 1965 başına kadar İnönü'nün başkanlığında karma hükümetler kurulmuştur (Akşin, 1997:137). CHP, bu seçime kadar siyasal demokrasi anlayışını sola kapalı bir çizgide yürütmüş, sosyalist ya da komünist partilerin kurulmasına meydan verilmediği gibi, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra keskin bir komünizm düşmanlığı benimsenmiştir. O dönemde başlayan Türkiye'nin bu tutumu, 1950'den sonra iyice kökleşmiş, DP iktidarı döneminde ABD çizgisinde ulusal bir politika haline gelmiştir (Çavdar 1996:32).

27 Mayıs hareketi ile çoğulcu bir demokrasi anlayışının egemen olmaya başlaması, CHP'nin solundaki partilere de bir canlanma getirmiştir. CHP 1965 seçimlerinde Türkiye İşçi Partisi'ne oy kaptırmamak için siyasal yelpazede yerini ortanın solu olarak tarif etmiştir. Ancak 1965 genel seçimlerinden Adalet

Partisi'nin galip çıkması ile "devletçi seçkinciler" iktidarı bir kez daha "gelenekçi liberallere" teslim etmişlerdir (Kongar, 1997: 164-165). 1961 Anayasası 1971 müdahalesine kadar değişikliğe uğramadan varlığını korumuş, ancak bunda özellikle 1965'ten sonra yeniden hız kazanan gerici dinci tepkileri denetim altında tutmaya çalışan ordunun büyük katkısı olmuştur (Kongar, 1997: 166). 12 Mart 1971 Muhtırası'nın gerçekleşmesinden sonra yapılan değişiklikler, bu anayasanın yetersizliğinden çok, yürütmeyi kısırlaştıran içeriğine bir tepki olarak 12 Mart'ın gerisindeki güçlerin baskısı sonucu olmuştur.

1961 Anayasası'na yöneltilen eleştirilerin, 1965'ten itibaren Adalet Partisi döneminde yoğunlaşmasının nedeni 1961 Anayasasına dayandırılan şiddet içerikli toplumsal olayların artan bir biçimde gündeme oturmasıydı. Adalet Partisi'nin seçimden galip çıkması ile sol aydınların bir kısmı parlamenter süreçten ümitlerini kesti, kimileri sosyalizmi getirmek için askeri darbeden medet ummaya başladı (Akşin 1997, 143). Devrim ya da ihtilal yolu ile kestirmeden iktidar olma hevesini taşıyan siyasi fikir hareketleri olan Yön-Devrim grubu ve Milli Demokratik devrimcilerin yanı sıra işçi sınıfının da desteğini alarak meclise girmeyi başaran Türkiye İşçi Partisi'ni destekleyen devletçi-seçkinci cephedeki bir kesim solcu olmaya başlamıştı. 1968'de önce Fransa'da, sonra diğer Avrupa ülkelerinde ve ABD'deki üniversitelerde kurulu düzen aleyhine başlayan ayaklanma ülkemizde de üniversite gençliğinin yüksek öğrenim sisteminin genel yetersizliğini boykot etmesi şeklinde başladı. Bu ilk hareketler siyasi bir içerik taşımaktan çok, daha fazla burs verilmesi, mezunlara iş imkanı sağlanması, ders kitabı bulma güçlüklerinin ortadan kaldırılması gibi isteklerdi (Öztuna ve Gökdemir, 1987: 116-17). 27 Mayıs'tan sonra çoğulcu demokrasi anlayışının egemen olmaya başlaması ile canlanan sol düşünce akımında yeni bir düzen arayışı şeklinde beliren ideoloji, başlangıçta yetersiz eğitim sistemine tepki olarak başlayan öğrenci hareketlerinin siyasi niteliğe bürünmesinde etkili oldu. Bu sırada iktidarda olan Adalet Partisi hükümeti, Demokrat Parti'nin yaşadığı 27 Mayıs örneğinin de etkisi ile öğrenci eylemlerine karşı baskıcı önlemler almak yerine, dinci, gelenekçi liberal ve gerici grupların tepkilerini destekledi (Kongar, 1999: 167). Bu noktada hükümetin öğrenci eylemlerine karşı karşıt grupların oluşmasına izin vererek "ülkücüler" adı altında ortaya çıkan gruptan yana da tavır alması ile şiddet eylemleri büyük boyutlara ulaştı. Adalet Partisi şiddet eylemlerini Anayasaya karşı oluşturduğu muhalif tutumda dayanak noktası olarak kullanmaya çalışırken "12 Mart 1971 günü Türk Silahlı Kuvvetleri adına Genel Kurmay Başkanı ve üç kuvvet komutanı tarafından imzalanan bir muhtıra, Cumhurbaşkanına, Senato ve Meclis başkanlarına verildi" (Kongar, 1999: 170). Beklentilere cevap veremeyen bir yönetim ve halkı yanına almak için şiddeti bir yöntem olarak seçen grupların varlığı Silahlı Kuvvetleri bir kez daha harekete geçirmişti. "Muhtıra, anarşiyi sona erdirebilecek ve reformları Atatürkçü bir görüşle uygulayacak güçlü ve inandırıcı bir hükümetin kurulmasını istordu. Bu talepler karşılanmadığı takdirde ordu, anayasal görevini yerine getirecek ve iktidara el koyacaktı" (Zürcher, 2000: 375).

Görünürde muhtıra darbesi Başbakan ve Adalet Partisi'ne karşı yapılmış bir hareket niteliğinde olsa da sonraki uygulamalar, sol kesimi hedef aldığını ortaya koymaktaydı. "Bu bir köktenci subaylar grubunun değil, o sırada tüm dikkatlerini komünizm tehdidi hayaletine yöneltmiş olan yüksek komutanların darbesiydi" (Zürcher, 2000: 376). Bu dönemde muhtıra hükümetleri dene üç hükümet işbaşına gelmiştir. Hükümetlerin ilk ikisi bu görev için CHP milletvekilliğinden ayrılan Nihat Erim tarafından kurulmuş ve başlangıçta muhtırayı kınayan, fakat Nihat Erim'in görev alması ile olumlu bir tutum içine giren İnönü tarafından desteklenmiştir. Bun noktada CHP içinde Bülent Ecevit ve onu destekleyen grup, İnönü ve grubunu devletçi-seçkinci uygulamaları ve askerle işbirliğine gitmeleri noktasında eleştirerek "halkçılığı" temel alan bir anlayışın savunuculuğunu yapmaya başladılar. Üçüncü hükümeti kuran Ferit Melen de "devletçi seçkinler" ile "geleneği liberaller" arasındaki bütünleşmeyi simgeleyen ve politik tavırlar bakımından ilk ikisinden farklı olmayan bir görüntü çizdi. Bu dönemden en karlı çıkan Süleyman Demirel ve partisi, yıllardır karşısında yer aldıkları 1961 Anayasası'nın özgürlükleri genişleten maddelerini değiştirme imkânına kavuşurken, AP'nin ekonomik ve siyasal görüşlerine karşı çıkan ve CHP'den ayrı örgütlenen sosyalistler, devlet eliyle siyasetten uzaklaştırılmışlardır (Özdemir, 1995: 227).

12 Mart'ın Getirdiği Anayasa Değişikliklerinin Özellikleri

1961 Anayasası'nın asıl amacı, Millet Meclisi'ni başka kurumlarla denetlemek sureti ile DP'nin (ondan önce de CHP'nin) sahip olduğu türden bir iktidar tekeli engellemektir (Zürcher, 2000: 357). Bu amaçla getirilen kurumlar arasında, Cumhuriyet Senatosu, yasaların anayasaya uygunluğunu denetleyecek bir Anayasa Mahkemesi, iç ve dış güvenliğinin sağlanmasında görüş bildirecek Milli Güvenlik Kurulu (1962'de sonradan kurulmuştur) gibi kurumlar yer alır. Bunların yanında yargı, üniversiteler ve radyo-televizyon'un özerklikleri güvence altına alınır ve seçimlerde nispi temsil sistemi getirilir. Ancak 12 Mart Muhtırası'nda sonra Başbakan olan Nihat Erim, istenen anayasa değişikliklerinin gerçekleştirmek üzere faaliyete başladığı günlere, yabancı ülke temsilcileri ile yaptığı bir toplantıda 1961 Anayasası için "lüks" terimini kullanmıştı (Kuzu, 1990: 10). Nihat Erim ve sağ görüşlü bakanların çabaları ile 1961 Anayasası üç kez değişikliğe uğrar. Değişiklerden ilki siyasi partilere hazine yardımı yapılması ile ilgili, ikincisi parlamento üyelerinin aylık ve ödenekleri ile ilgili iken Anayasa'nın temel niteliğini zedeleyen asıl değişiklikler "temel hak ve özgürlükler" ile ilgili olanlar ve ayrıca özerk kuruluşlar ile ilgili olan değişikliklerdir. Anayasa'nın ikinci kısmında yer alan Temel Haklar ve Ödevler kısmında, "Temel Hakların Özü" şeklinde yer alan 11. madde, "Temel Hak ve Hürriyetlerin Özü, Sınırlanması ve Kötüye Kullanılmaması" şeklinde değiştirilmiştir. Özgürlükler düzeninin temel ilkesi olan "serbestlik" yerine "sınırlılık" getirilmiştir. Yeni 11. maddenin üçüncü fıkrasında bu durum açıkça ifade ediliyordu: "Bu Anayasa'da yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbirisi, insan hak ve hürriyetlerini veya Türk Devleti'nin ülkesi ve milleti ile

bölünmez bütünlüğünü veya dil, ırk, sınıf, din ve mezhep ayırımına dayanarak nitelikleri Anayasa'da belirtilen Cumhuriyet'i ortadan kaldırma kastı ile kullanılamaz" (Soysal, 1987: 117-118). Böylece mahkeme kararı olmaksızın yargıca gazete ve dergi kapatma yetkisi veriliyor, gözaltına alma süresi de önce 7 güne, 1973'de yapılan değişiklikle de 15 güne çıkarılıyordu. Yargı ile ilgili yapılan değişiklikler de siyasi iktidar ile yargı organlarının ilişkilerinde yürütme lehine bazı değişiklikler yapmış, anayasa değişikliklerine ilişkin kanunların sadece şekil bakımından denetlenebileceği (md 147/1) belirtilmiş, ayrıca küçük siyasi partilerin Anayasa Mahkemesi'ne iptal davası açma imkânı ortadan kaldırılmıştır.

1973 seçimlerini kazanan ancak çoğunluğu sağlayamadığı için tek başına hükümet kuramayan CHP, çözümü dinsel temeller üzerine ideolojisinin inşa etmiş bir parti olan Milli Selamet Partisi ile koalisyon kurmakta bulunmuştur. "Pazar ekonomisi ile bütünleşmenin gerçekleştiği kırsal alanlardaki hızlı değişme süreci içinde yaşayanlar ile işçi ve gecekondu kesiminden destek alan CHP ile ekonomik yoksulluklarını ve ezilmişliklerini dine sığınarak gidermeye çalışanların partisi MSP (Kongar, 1997: 181) 26 Ocak 1974'te ilk koalisyon hükümetini kurarlar. Uzun ömürlü olmayan koalisyon 16 Eylül 1974'te Ecevit'in istifası ile sona erer ancak Kıbrıs bunalımı sayesinde CHP'nin toplumda güç kazanmış olması nedeni ile muhalefet erken seçimlerin yapılmasına karşı tavır alır. Bu dönemde 213 gün süren bir hükümet bunalımı yaşanır. Bu bunalımı takiben Cumhurbaşkanı'nın eski bir siyasetçi ve kontenjan senatörü olan Sadi Irmak'ı başbakan olarak atamasından sonra Milliyetçi Cephe hükümetleri dönemi başlamış olur. Sadi Irmak hükümetine Adalet Partisi, Milliyetçi Selamet Partisi, Cumhuriyetçi Güven Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, ve Bağımsızlar katılırlar. Ancak bu cepheye yer alan partiler dış politikada sıkıntılı bir dönemde olan ülkenin içerisinde de değişen sosyo-ekonomik koşullara paralel iyileştirici yeni hedefler belirleyemediği ve kendi aralarında daha güçlü olabilme ve iktidarın nimetlerinden daha fazla yararlanma mücadelesine girdikleri için başarılı olamamışlardır. 1977'ye gelindiğinde ülke içindeki şiddet ve ekonomik bunalım bir iç savaşa neden olabilecek boyuttadır. Bu dönemde yapılan seçimde seçmenlerin %42'si düzen değişikliği isteyen ve açıkça solda yer aldığını belirten partiye oy vermekte ve onun iktidara gelerek programını uygulamasını istemektedir (Özdemir, 195: 243). Ancak tek başına hükümet kuracak çoğunluğu sağlayamayan CHP, diğer büyük partiler ile (AP, MHP, MSP) ile ikinci milliyetçi cephe hükümetini kurar. İlk milliyetçi cephe hükümetinin tüm sakıncalarını daha da belirginleşmiş halde bünyesinde taşıyan bu hükümet 1977 Aralığında düşürülür.

1978'in Ocak ayında Ecevit hükümetten ayrılıp bağımsızlara katılan milletvekilleri ile yeni bir kabine oluşturur. Ekim 1979'a kadar süren bu hükümet de pek çok sorun yaşar. Arda arda gelen hükümet kurma çalışmaları sırasında özellikle 1973'teki petrol bunalımı ile başlayan fiyat artışlarını tüketiciye yansıtılmaya çalışılması ve pahalı bir dış borçlanma biçimi olan "döviz çevrilebilir mevduat" yoluna başvurulması ile Ecevit döneminde büyük mal

darlıkları yaşandı (Akşin, 1997: 149). Ekim 1979 'da yapılan araseçimlerden başarısızlıkla çıkan Ecevit'in istifa etmesi üzerine yeni hükümeti Demirel kurdu. Bir azınlık hükümeti olduğu ve dışardan diğer sağ partilerce desteklendiği için bu hükümete üçüncü milliyetçi cephe ya da örtülü milliyetçi cephe denildi (Akşin, 1997: 149). Türk siyasal yaşamına 24 Ocak kararları olarak geçen istikrar paketi bu hükümet zamanında hazırlandı ve hazırlayıcısı olan Başbakanlık Müsteşarı ve Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşar vekili Turgut Özal bu vesile ile siyasete ilk adımını attı. Esas olarak Uluslar arası Para Fonu'nun bir reçetesi olan bu paket ile Türk Lirası Amerikan Doları karşısında değer kaybetti, KİT fiyatları serbest bırakıldı ve ekonomi ihracata yönlendirildi. Ancak 1980'e gelindiğinde ülke hem siyasal hem de ekonomik açıdan tam bir çöküntü içindedir. 1961 Anayasası ile canlanmaya başlayan köktendinci akımların şekillendirdiği siyasi partilerin çok sesli bir yapıya kavuşmaları olumlu bir gelişme olmakla beraber, bu partilerin aralarındaki siyasi yarışını silahlı eylemcilere bırakması tartışmaya açıktır. Şiddet eylemlerinde resmi açıklamalara göre 5000 yurttaş can verirken, çok sayıda yaralanma ve maddi kayıp olmuştur. Üniversite, basın, sağ ve sol cepheden pek çok aydının ve burada pek çok öğrenci ve işçinin faili meçhul cinayetlere kurban gitmesi, çağdaş bir demokrasi anlayışının gelişimi için ödenen bedel olarak değil, bu sürecin oluşumunu engellemeye çalışan iç ve dış güçlerin eylemleri olarak değerlendirilmelidir. Bu ortamda yapılan 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi Kongar'ın ifadesi ile "Türkiye'de tanık olunan tüm askeri eylemler gibi, hem toplum tarafında kırmızı balmumlu davetiye ile çağrılmış, hem de geliyorum diye adete bağırarak gelmiş bir askeri eylemdir" (Kongar, 1997: 187). 27 Mayıs darbesi'nden farklı olarak askeri hiyerarşi içinde gerçekleşen 12 Eylül darbesinin amacı, ülkenin bütünlüğünü ve devlet otoritesini, kanun nizam ve hakimiyetini sağlamak, demokratik düzenin işlemede engel olan nedenleri oradan kaldırmak şeklinde açıklandı (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2001: 21). Bu bağlamda sıkıyönetim yasası gereği çok geniş yetkilere kavuşan komutanlar, eğitim, basın, ticaret odaları ve sendikaların başına getirilerek yetkili kılınmış, pek çok gazete, sendika kapatılmış ya da yöneticileri tutuklanmıştır. Ayrıca mevcut durumdan sorumlu tutulan siyasiler, partileri kapatılmak ve parti mal varlıkları hazineye devredilmek üzere ya tutuklanmış ya da siyaset yapma hakları ellerinden alınmıştır. Demokratik düzenin işlemede engel olan nedenleri ortadan kaldırmak adına girişilen uygulamalardan 1961 Anayasası da nasibini almıştır. Aslında, konseyin nazarında sanık sandalyesine oturtulan kişi ve kurumlar değil, bunlar aracılığıyla mevcut düzeni işleyemez hale getirdiği iddia edilen 1961 Anayasasıdır. Konsey Başkanı Kenan Evren'e göre "Bu anayasayı evvelce hazırlayanlar ve bunda çıkarı olanlar hala onu savunabilir. Ancak, ortada bütün çıplaklığı ile duran hakikat Türkiye'nin 12 Eylül öncesi geldiği durumdur (Danışma Meclisi açılış konuşması 23 Ekim 1981)" (Kuzu,1990: 20). Böylece, 12 Eylül döneminde ortaya çıkan 1982 Anayasasının daha önceki döneme bir tepki olma niteliği kesinlikle belirlemekte ve yeni anayasanın yapılması başka 12 Eylül'lerin yapılmasını önlemeye yönelik yasal düzenlemelerin bir parçası olmaktadır"(Soysal,1987: 135).

Bu düşünceler doğrultusunda darbeden on ay sonra bir Kurucu Meclis oluşturuldu. Milli Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisinden oluşan Kurucu Meclisin görevi, 29 Haziran 1981 de yayınlanan “Kurucu Meclis Hakkında Kanun” çerçevesinde belirlendi. 1961 Anayasasından farklı olarak, Kurucu Meclis ve Danışma Meclisi arasında ast üst ilişkisi geçerli sayılmış, anayasa ve yasa yapma yetkilerinde son söz Konseyin olmuştur. Hükümeti denetleme hakkı da sadece ona aittir. DM üyeleri sadece birer danışmandır. DM’nin hazırladığı anayasa taslağına son ve kesin şekli Konsey verecek, bundan sonra metin halk oylamasına sunulacaktır” (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2001: 29). Uygulamaları ile açıkça otoriter bir portre çizen Milli Güvenlik Konseyi, yeni anayasanın oluşum sürecinde de aynı anlayışla hareket etmiştir. “1961 Anayasasını hazırlayan Temsilciler Meclisinde feshedilmemiş iki siyasi partinin doğrudan doğruya temsiline imkân verildiği; hatta partiler il, sendika ya da başka kuruluşlar yoluyla üye seçtirebildikleri halde, 1981 DM’de siyasi parti üyesi olmama şartı mevcuttu. Böylece anayasayı mümkün olduğu kadar tarafsız ve politize olmamış bir ekibe hazırlatmak düşüncesi hâkimdi. 1961 deki TM ile 1981’deki DM arasındaki önemli bir fark da, bu Meclislerle Kurucu Meclislerin öbür kanatları arasındaki ilişkiler gözden geçirildiğinde açıkça ortaya çıkar. 1961 Anayasasını yapan Kurucu Meclisin öbür kanadı, 27 Mayıs Hareketini gerçekleştirmiş olan Milli Birlik Komitesidir. Anayasanın yapılışı bakımından bu iki kanat arasında iki meclisli bir parlamentonun meclisleri arasındaki ilişkiye benzer bir çalışma düzeni kurulmuştu. Yani anlaşmazlığı gidermek için Karma Komisyon usulü benimsenmişti. Karma Komisyonun metni Kurucu Meclisin bileşik toplantısında oylanacaktı. Bu toplantıda kararların 2/3 çoğunlukla alınması gerekiyordu. Komite üyelerinin sayısı Kurucu Meclisin 1/3 den çok azdı. 1982 Anayasasının yapımında ise, DM ile MGK arasındaki ilişki, kesin ve son sözü, MGK’ne bırakacak şekilde düzenlenmişti. Böylece DM, kendini seçen ve son sözü söyleyecek olan Milli Güvenlik Konseyi için bir çeşit hazırlık ön çalışma yapmakla görevlendirilmişti” (Kuzu,1990: 25-26). Anayasanın hazırlanmasında, muhtelif kişi ve kuruluşların görüşlerini almanın yanında, 1961 Anayasası, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi, Federal Almanya ve Fransa (1958) Anayasaları da başta olmak üzere birçok yabancı anayasadan yararlanılmaya çalışılmıştır. Komisyon üyeleri anayasa taslağının İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi’ne dayandırıldığını sıkça telaffuz etmelerine rağmen, anayasa hazırlığı günlerinde Türkiye’ye gelen Avrupa Konseyi uzmanları anayasa taslağının İHAS ile uyumadığını saptamışlardır (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2001: 32).

1982 ANAYASASI

1982 Anayasasının önemli bir bölümü, Konsey yasalarının anayasallaştırılmasına dayanır. Yani Konsey, darbenin hemen ardından kabul ettiği “ Anayasal Düzen Hakkında Kanun” çerçevesinde oluşturduğu yasaları 1982 Anayasa metninde kullanarak, anayasa kuralına dönüştürmüştür. Anayasa taslağı oluşturulurken çıkarılan 65. Madde ile Konsey, çeşitli çevrelerden gelebilecek olumsuz eleştiri ve baskıları da önlemeye çalışmıştır. Ancak, anayasa taslağının

basın ve genel kurulda büyük tepkiler yaratması üzerine Konsey, 52 ve 65 sayılı kararları kaldırıp, bu tartışmalara yön vermek için 70 no'lu kararı yayımlar. Bu karar ile görüş açıklayabileceklerin çerçevesi genişletilmiş ancak, tasarımı olumsuz yönde etkileyecek eleştirilerin de çerçevesi daraltılmıştır. Komisyon hazırladığı taslağı “ 17 Temmuz 1982 günü Danışma Meclisi Genel Kuruluna sundu. 200 Maddeden oluşan metin yeni Anayasanın yürürlüğe giriş dönemine ilişkin geçici hükümler içermiyor ve siyasal nitelik taşıyan bu konunun düzenlenmesini Milli Güvenlik Konseyi'ne bırakıyordu. Tasarı, DM Genel Kurulunda 23 Eylül 1982 günü bu biçimiyle onaylanarak kabul edildi. 120 üye kabul, 7'si ret, 12'si çekimser oy vermiş, 17 üyede oylamaya katılmamıştı. Milli Güvenlik Konseyi, istediği değişiklikleri yapıp geçici hükümleri de ekledikten sonra, metni 2709 sayılı yas olarak 18 Ekim 1982'de yayımladı ve 7 Kasım 1982'de halk oylamasına gidildi” (Soysal, 1987: 15). 1961 ve 1982 Anayasalarının halk oylamasına sunulması olağan üstü koşullarda gerçekleşmiştir. 1961 Anayasası ordu içinde CHP ile aynı safta yer alan bir asker kesimi tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle tıpkı anayasa tasarısı gibi referandum koşullarının da 1982 Anayasası kadar, anti-demokratik nitelikte olduğu söylenemez. Ayrıca bu dönemde siyasi partiler özellikle merkez sağ, dolaylı da olsa anayasaya hayır dedirtmenin imkânlarını kullanabilmişlerdir. CHP ve CKMP ise Anayasanın kabulü için çalışmışlardır. Ayrıca, 1982 Anayasasının referanduma sunulduğu koşullarda siyasi partiler kapatıldığı gibi Anayasa tasarısını olumsuz yönde etkileyeceği düşünülen her türlü eleştiri olasılığına karşı bir takım sınırlamalarla engeller getirilmiştir. “ 1982'de halk oylamasına katılmayıp sonraki beş yıl içinde genel ve yerel seçimlerle ara seçimlerde seçmenlik ve adaylık hakkından yoksun bırakılmak sonucunu doğurmaktaydı” (Soysal,1987:156). Sonuç olarak, 1982 Anayasası %91.2 oranında kabul oyu almıştır. Seçim öncesi Anayasa Komisyonu Başkanı'nın konuşmasından da anlaşılacağı gibi, bu beklenen bir durumdu : “Bizim Anayasamız kabul edilecektir. Kesin...Çünkü kabul edilmesi demek, siyasi partiler kanununun yapılması ve seçime gidilmesi demektir....Seçmen bunu değerlendirecek ve bir an evvel normal düzene geçilmesi için Anayasaya oy verecektir” (Tanör ve Yüzbaşıoğlu,2001: 35-36).

Milli Güvenlik Konseyi siyasal yaşama getirilen sınırlamalarla, eski politikacılardan arınmış yeni bir siyasi yapılanma girişimini, Siyasi Partiler Kanunu ve Milletvekili Seçimi Kanununa eklediği geçici maddeler ile kendine veto hakkı da tanıyarak pekiştirmeye çalışmıştır. Buna göre Konsey, uygun görmediği siyasi parti kurucuları ve milletvekili adaylarını veto hakkına sahiptir. Böylece Konsey, meclis kurulup faaliyete geçtikten sonra da siyasal yaşamı denetim altına tutmayı amaçlamıştır.

Siyasi Partiler Kanunu ve Milletvekili Seçimi Kanununda öngörülen geçici hükümler, siyasileri yeni düzende yeni partiler kurmaya yöneltmiş, 6 Kasım 1983 tarihinde yapılan genel seçimlere sadece üç parti, Anavatan Partisi, Halkçı Parti ve Milliyetçi Demokrasi Partisi katılabilmektedir. Bu süreçte Konseyin veto engelini

takılan SODEP, Yüce Görev Partisi ve Doğru Yol Partisi seçimlere katılamamıştır. “ Cuntanın düşüncesine göre orta sağ ve orta solda olmak üzere iki parti yeterliydi...” (Çavdar, 1996: 273) Bu noktada, Orgeneral Turgut Sunalp’ın başkanlığındaki Milliyetçi Demokrasi partisi hem yapı hem de ideolojisi bakımından cuntanın düşüncelerini yansıtan nitelikte bir partidir. Kurucuları eski askerler ve yasaklı olmayan sağ politikacılarından ile Danışma Meclisi üyelerinden oluşan parti, seçime katılma hakkına sahip olan ilk partidir. Milliyetçi Demokrasi Partisi, seçimlerde Milli Güvenlik Konseyinin favori partisi niteliğindedir.

Seçimlere girmeye hak kazanan ikinci parti, İsmet İnönü’nün eski özel kalem müdürü Necdet Calp tarafından kurulan Halkçı Partidir. Bu parti CHP’nin bir uzantısı olarak değerlendirilebilir. Cuntanın, veto yetkisini aşarak ve planlarını bozarak seçime girmeye hak kazanan üçüncü parti, Turgut Özal Önderliğindeki Anavatan Partisidir. Kendini Milliyetçi Muhafazakâr olarak tanımlayan bu parti seçimlerden galip çıkmış, liberal ekonomik politikasıyla da 1983–1991 yılları arasında iktidarda kalmayı başarmıştır. Ancak bu başarısını baskıcı politik uygulamalarına ve ülke ekonomisini alt üst eden 24 Ocak Kararlarına borçludur.

1982 Anayasası yapıldıktan sonra beş kez değişikliğe uğramıştır (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2001: 48). İlk değişiklik, 1987 yılında halk oylaması ile gerçekleştirilmiştir. Bu değişiklik, seçmen yaşı, milletvekili sayısı siyasi yasaklar (geçici 4. md.) ve Anayasada değişiklik usullerine ilişkindir. İkinci değişiklik 1993 yılında halk oylamasına gerek duyulmaksızın yapılmıştır. Bu değişiklikler, radyo ve televizyon kurma yetkilerinin devlet tekelinden kaldırılması, özel radyo ve televizyon kurma hakkının anayasallaştırılması ve TRT özerkliğinin yeniden getirilmesine ilişkin değişikliklerdir. 1995 yılında yapılan üçüncü değişiklik ile Anayasa’da kapsamlı bir değişikliğe gidilmiştir. Başlıklar halinde bu değişiklikler, başlangıç bölümü, dernekler, sendikalar, seçme ve seçilme, siyasi faaliyette bulunma, partiler, TBMM ve üyeleri, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, kooperatifler ve yargı ile ilgilidir. Bu dönemde yapılan değişiklikler, söz konusu alanlarda 1982 Anayasası’nın ilk metninde yer alan ve katı düzenlemeler getiren yasakların kaldırılmasına ilişkindir. Bu değişiklikler ile örneğin, devlet memurları sendika kurma hakkına kavuşmuş, yurtdışında çalışanlar ile tutuklulara seçimlerde oy kullanma hakkı tanınmış, parti üyeliği yaşı 21’den 18’e indirilmiş, partilere yurt dışında faaliyette bulunabilme, kadın ve gençlik kolları gibi yan kuruluşlar ve vakıf kurma yasakları kaldırılmış, yükseköğretim eleman ve öğrencilerinin belli koşullarla parti üyesi olabilmeleri, Partilerin “yeterli düzeyde ve hakça” mali yardım görmeleri vs. gibi haklar getirilmiştir. Siyasi parti kurma ve parti üyeliği ve siyasi partilerin uyacağı esaslar yeniden düzenlenmiştir⁽¹⁾. 1999 tarihinde Anayasa da halk oylamasına gidilmeden yapılan dördüncü değişiklik ile Devlet Güvenlik Mahkemelerinde yer alan subay üyelerin, kararlarında yeterince bağımsız olmadıklarından dolayı yerlerine sivil yargıçların

⁽¹⁾ Daha fazla bilgi için Bkz.1982 Anayasası)

atanması kabul edilmiştir. Yine aynı yıl halkoylamasız gerçekleştirilen beşinci değişiklikler arasında özelleştirmenin anayasal bir statüye kavuşturulması yer alır⁽²⁾.

YÜRÜTME

Cumhurbaşkanı Seçimi ve Sorumlulukları

1982 Anayasasında Cumhurbaşkanı seçimi ve niteliklerine ilişkin getirilen yenilikler, 1961 Anayasası döneminde yapılması gereken son Cumhurbaşkanlığı seçimindeki kilitlenmeye bir tepki olarak getirilen yeniliklerdir. Cumhurbaşkanı görev süresinin dolmasından 30 gün önce veya makamın boşalmasından 10 gün sonra Cumhurbaşkanlığı seçimine başlanır ve seçime başlama tarihinden itibaren 30 gün içinde yeni Cumhurbaşkanı seçilir. Anayasa da öngörülen bu süre kısıtlaması yanın da turlar açısından da sınırlamalar getirilmiş ve Cumhurbaşkanı seçilememesi halini TBMM seçimlerinin yenilenmesi şeklinde de bir sonuca bağlanmıştır (md.102)⁽³⁾. 1982 Anayasasında yer alan bir diğer yenilik, meclis dışından da Cumhurbaşkanlığı için aday gösterme imkânının getirilmiş olmasıdır. Bu da Meclis üye tamsayısının en az beşte birinin yazılı önerisi ile mümkündür (md.101). Bu imkân Meclis dışından da adaylık niteliğine sahip kişilere Cumhurbaşkanı olabilme imkânının tanınması açısından demokratik bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

1982 Anayasası Cumhurbaşkanına geniş yetkiler tanımıştır. “1982 Anayasası, önceki anayasalarımızdan farklı olarak, cumhurbaşkanının Anayasanın ilgili maddelerinde gösterilen görev ve yetkilerini 104. maddesinde ayrıca ve toplu olarak saymıştır. Bu düzenlemeye göre, Cumhurbaşkanı Devletin başıdır. Bu sıfatla Türkiye Cumhuriyetini ve Türk Milletinin birliğini temsil eder; Anayasanın uygulanmasını, Devlet organlarının düzenli ve uyumlu çalışmasını gözetir” (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2001: 318)

Yürürlükteki Anayasanın 104. Maddesine göre Yasama, Yürütme ve Yargı alanında Cumhurbaşkanına tanınan yetkiler şöyledir.

Yürütme ile ilgili olanlar:

1- Başbakanı atamak ve istifasını kabul etmek.

2- Başbakanın isteği üzerine bakanları atamak ve ya görevlerine son vermek. Parlamenter sistemde söz konusu görev Başbakana ait iken, 1982 Anayasası ile bu görev Başbakanının teklifi üzerine Cumhurbaşkanına da tanınmıştır. Ancak bu kural yine Anayasada belirtilen Cumhurbaşkanının

⁽²⁾ Yapılan değişiklikler konusunda daha fazla bilgi için Bkz. Tanör, Yüzbaşıoğlu (2001).

⁽³⁾ Daha fazla bilgi için Bkz. Soysal (1987), Kuzu (1990).

tarafsızlığı ilkesi (md.101) ile çelişirken, sorumsuzluğu ilkesi ile de, kendi bakanlarından birine söz geçirememiş Başbakanın işini kolaylaştırmaktadır denilebilir.

3- Gerekli gördüğü hallerde Bakanlar Kuruluna başkanlık etmek ve ya Bakanlar Kurulunu kendi başkanlığı altında toplantıya çağırmak.

4- Yabancı devletlere Türk Devletinin temsilcilerini göndermek, Türkiye'ye gönderilecek yabancı devlet temsilcilerini kabul etmek.

5- Milletlerarası antlaşmaları onaylamak ve yayımlamak. Bura da sorumluluk bir Bakanlar Kurulu kararnamesiyle hükümetçe paylaşılır. Cumhurbaşkanını burada tek belirleyici değildir.

6- TBMM adına Türk Silahlı Kuvvetlerinin Başkomutanlığını temsil etmek.

7- Genel Kurmay Başkanını atamak.

8- Milli Güvenlik Kurulunu toplantıya çağırmak ve bu kurulun gündemini hazırlamak.

9-Başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu kararı ile olağanüstü hal ilan etmek ve ya yasa hükmünde kararname çıkartmak.

1982 Anayasasına göre, olağanüstü hallerde, sıkıyönetim ve savaş hallerinde çıkarılan yasa hükmünde kararnamelerin biçim ve esas bakımından Anayasa aykırılığı iddiası ile Anayasa Mahkemesine dava açılmaz. Görüleceği üzere, olağanüstü hallerde 1982 Anayasası Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulunu "Anayasa düzeni hakkında kanun " dönemindeki uygulamalarda olduğu gibi mutlak yetkili kılmakta ve bu durumda hem Cumhurbaşkanını ve hem de Bakanlar Kurulunu alacağı kararlar konusunda geriye dönük olarak yargıya karşısında sorumsuz duruma getirebilmektedir.

10- Kararnameleri imzalamak.

11- Sürekli hastalık, sakatlık ya da kocama nedeniyle belirli kişilerin cezalarını hafifletmek ya da kaldırmak.

12- Devlet Denetleme Kurulunun üyelerini ve başkanını atamak, bu kurula inceleme, araştırma ve denetleme yaptırtmak.

13- Yükseköğretim Kurulu üyelerini ve üniversite rektörlerini seçmek.

Yasama ile ilgili olanlar:

1- Gerekli gördüğü takdirde, yasama yılının ilk günü TBMM'de açılış konuşması yapmak.

2- TBMM'ni gerektiğinde toplantıya çağırmak.

3- Kanunları yayımlamak

4- Kanunları tekrar görüşülmek üzere TBMM'ne geri göndermek.

5- Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunları gerekli gördüğü takdirde halkoyuna sunmak.

6- Kanunların, KHKlerin, TBMM iç tüzüğünün tümünün ve ya belli hükümlerinin anayasaya şekil veya esas bakımından aykırı oldukları gerekçesi ile Anayasa Mahkemesine iptal davası açmak.

7- TBMM seçimlerinin yinelenmesine karar vermek. “ 1961 Anayasasının hiç işlemeyen düzenlerinden biri” (Kuzu,1990:)olarak ifade edilen 108. madde, çok ağır şartlara bağlandığı için bir türlü gerçekleşmemiştir. Herhangi bir nedenle hükümetin kurulamamsı durumunda TBMM seçimlerini yenileme yetkisini Cumhurbaşkanına tanıyan bu kanun (1982 Anayasasına göre 116. Madde), 1982 Anayasasında Parlamenter rejime uygun olarak ve şartları hafifletilerek yeniden düzenlenmiştir. Anayasanın koruyuculuğu görevini üstlenen Cumhurbaşkanına, yukarıda belirtilen bir takım uygulamalarında yetkisini, referanduma giderek ya da Anayasa Mahkemesine başvurarak kullanma imkânı tanıyan 1982 Anayasasının, Cumhurbaşkanını kendi inisiyatifine bırakılmış da olsa, yargıyı ve halkı hem Cumhurbaşkanı ve hem de TBMM üzerinde bir güç olarak yetkili kılması, sorumluluğu halk ve yargı ile paylaşılma adına demokratik bir çıkış yolu olarak değerlendirilebilir.

Yargı ile ilgili olanlar:

“ 1982 Anayasasına göre, yargı organlarının hemen hepsinin üyeleri, kısmen ya da bütünüyle, Cumhurbaşkanı tarafından seçilir ya da atanır.” (Soysal,1987: 78) 104. Maddeye göre Cumhurbaşkanınca atanan yargı mensupları şunlardır:

- 1- Anayasa Mahkemesi Üyeleri
- 2- Danıştay üyelerinin dörtte biri
- 3- Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı
- 4- Askeri Yargıtay Üyeleri
- 5-Askeri Yüksek İdare Mahkemesi Üyeleri
- 6- Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu Üyeleri

Yukarıda adı geçen yargı mensupları Cumhurbaşkanı tarafından atanır ama, atandıktan sonra hiçbir kişi ya da kuruluşun emir alamazlar ve görev süreleri dolmadan kendilerini seçen ya da atayanlarca görevden alınamazlar. Buna Cumhurbaşkanı da dâhildir. Görüleceği üzere, kuruluş aşamasında yargı alanının da tam bir bağımsızlığın sağlandığı söylenemez. Bu noktada yargının Cumhurbaşkanlığı tarafından oluşturulan temel yapısının yanlılığı söz konusu olabileceği gibi, bu yanlılığın mahkemelerin işleyiş niteliklerine ve alacağı kararlara da yansması muhtemeldir. 1982 Anayasası, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulundan oluşan Yürütme Organının güçlendirilmesinde açık tercihini Cumhurbaşkanının güçlendirilmesi doğrultusunda yapmıştır. Ancak, bu güç Cumhurbaşkanına yasma, yürütme ve yargı alanlarında sağlanan yetkiler göz önünde bulundurularak değerlendirilecek olursa Başbakan ve Bakanlar Kurulu ile paylaşılan yetki sorumluluğu şeklinde karşımıza çıkar.

Başbakan ve Bakanlar Kurulu

Kuruluşu ve Göreve Başlaması, Görev ve Sorumluluğu

Başbakanın atanması ve Bakanlar Kurulunun oluşumu konusunda 1982 Anayasası 1961 Anayasasıyla getirilen düzenlemeyi sürdürmektedir⁽¹⁾. 1982 Anayasasıyla getirilen en önemli yenilik, Başbakanın önerisi üzerine Cumhurbaşkanı'nca bir Bakanın görevine son verebilme yetkisinin tanınmış olmasıdır. Bu yetki parlamento içinde başbakanın otoritesini güçlendirmeye yönelik bir tedbir olarak düşünülebilir.

13 Eylül 1946 tarihli 4951 sayılı kanun, yani bakanlıkların sayısının tespitini tamamen başbakanın teklif ve cumhurbaşkanının onamasına bırakan kanun, 9 Ekim 1984 tarih ve 3046 sayılı “ Bakanlıkların Kuruluş ve Görev Esasları Hakkında Kanun” ile değiştirilerek Bakanlık kuruluşunu 1961’e göre daha da zorlaştırılmıştır. “ Söz konusu kanun bakanlıkların kurulması ve görevlerinin belirlenmesinde, genel esaslar koyan, daha önce bir türlü çıkarılamamış olan çerçeve kanunudur. Bu mevzuata göre artık, eskiden olduğu gibi başbakanla cumhurbaşkanının iki tezkeresi ile yeni bakanlık kurulmayacaktır” (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2001: 339-340). Yürütmeyi daha etkin kılmak amacı ile oluşturulan 1982 Anayasası, devlet bakanlarının sayısını 3046 sayılı kanuna dayanarak da 15’e çıkartmıştır. Bakanlar Kurulunda ve Meclis önünde sadece siyasi yetki ve göreve sahip olup, kamu faaliyet ve hizmetlerini yürütmeden sorumlu olmayan Devlet Bakanlarının sayısının 15’e çıkartılması Başbakanların yetkileri kendilerinde toplama eğilimleri olarak değerlendirilebilir. 1982 Anayasası’nın bir diğer özelliği, her bakanın, bakanlığı ile ilgili işlerden dolayı kendisinin ve emri altında bulunanların, eylem ve işlemlerinden dolayı başbakana karşı sorumlu tutulmasıdır. Nitekim 3046 sayılı kanuna ilaveten getirilen 3056 sayılı Başbakanlık Teşkilatı Hakkında Kanuna göre, Başbakanın görevi, “Bakanlıklar arasında işbirliğini sağlamak, hükümetin genel siyasetinin yürütülmesini gözetmek, Anayasa ve Kanunlarda verilen hizmetleri yerine getirmek maksadıyla gerekli tedbirleri almaktır.” “Başbakan Bakanlar Kurulunun Başkanı, Bakanlıkların ve Başbakanlık teşkilatının en üst amiridir”. Buna göre, “ her ne kadar, Anayasa, Başbakana hükümetin genel siyasetini belirleme yetkisini vermişse de, Bakanlar Kurulunun Başkanı olarak, hükümetin genel siyasetinin belirlenmesindeki rolünün çok etkin olduğu kuşkusuzdur” (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2001: 344).

Olağanüstü haller dışında, KHK yoluyla temel hak ve ödevler düzenlenemezken, 1982 Anayasası ile olağanüstü hallerde yürütmeye tanınan KHK yetkisi, yürütmeyi yargının da üstünde bir güç haline getirmekte, bu durumda ulus adına alınacak kararlar yürütmenin vicdanına bırakılmaktadır. Temel hak ve özgürlükler konusunda en ciddi tehlike, Anayasanın koruyuculuğunun olmamasıdır. Normal bir Parlamenter rejim Anayasası olarak oluşturulan 1961

⁽¹⁾ Daha fazla bilgi için Bkz. Mümtaz Soysal (1987), Burhan Kuzu (1990).

Anayasasına rağmen, 20 Eylül 1971 de kabul edilen “kanun hükmünde kararname “ çıkarma yetkisinin kabul edilmesi, genel yasalara dayandırılarak çıkarılacak kararnameler yoluyla sorunların çözümüne yönelik hukuki imkânları bir noktada da reddetmek anlamı taşımaktadır.

1982 Anayasası; a- Doğal afet ve ekonomik bunalım, b- Şiddet olaylarının yaygınlaşması ve kamu düzeninin ciddi şekilde bozulması, c- Sıkıyönetim, seferberlik ve savaş hali gibi olağanüstü durumlarda yapılacak uygulamaların yetkisini de Yürütme Organına tanımıştır. Buna göre, “bu durumların ilanı Bakanlar Kuruluna tanınmış bir yetkidir. Bakanlar Kurulu bu yetkiyi, doğal afet ve ağır ekonomik bunalıma ilişkin olağanüstü hal için kendiliğinden, şiddet olaylarına ilişkin olağanüstü hal ve sıkıyönetim için Milli Güvenlik Kuruluşunun da görüşünü alarak kullanmaktadır. Her üçünde de Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu gerekli hallerde KHK çıkarma yetkisine sahiptir. KHK’ler hem temel hakların hepsini sınırlayabilir, hem de yargı denetiminin dışında tutabilir”(Soysal, 1987: 344). Olağanüstü hal ve sıkıyönetim uygulamalarında temel hak ve özgürlüklerin nasıl kısıtlanacağı her iki Anayasada da 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu ile belirlenmiştir. “Yasada 12 Eylül 1980’le başlayan dönemde yapılmış çeşitli değişiklikler bu yetkileri daha da arttırıp genişletmekte, yönetim makamlarından ve üniversitelerden kamu görevlilerinin gerekçe göstermeksizin görevden uzaklaştırılmasını istemek gibi hukuk devletinin temel ilkelerini zorlayan boyutlara varmaktadır” (Soysal,1987:346).

1961 ve 1982 Anayasaları askeri darbelerin ürünüdür ve hazırlanması ve uygulanmaya konması sürecinde de etkili olan darbeyi gerçekleştiren Türk Silahlı Kuvvetleri Komutanlarıdır. Her ne kadar 1961 Anayasasının hazırlanması sürecinde Cumhuriyet Halk Partisinin etkileri olmuşsa da, 1982 Anayasasına göre parlamenter düzene daha uygun demokratik hükümlerin yer aldığı bu Anayasanın kabul edildiği metni ile uygulanması da fazla uzun sürmemiştir. Olağanüstü durumlarda (savaş hariç), yetkiyi tamamıyla askeri kanada bırakmak zorunda kalan güçsüz hükümetlerin iktidar uygulamaları, olağanüstü hallerden savaş ortamına uygun eğilimlerle yetiştirilmiş askeri kanadı, ülke yönetiminde de aynı eğilimlere yönelterek ister istemez baskıcı uygulamaların gelişmesine neden olmuştur. Her iki anayasanın askeri darbelerden sonra oluşturulması, bu anayasaların asker-sivil ilişkilerine yönelik düzenlemelerini de etkilemiştir. Söz konusu düzenlemeler, orduyu yürütmenin içine çeken düzenlemelerdir. 1961 Anayasası ile Kurula Anayasal organ niteliği sağlanmıştır. Milli Güvenlik Kurulu 1961 Anayasasının ilk metnine göre, “milli güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında yardımcılık etmek üzere, gerekli temel görüşleri Bakanlar Kuruluna bildirmek” amacıyla kurulmuştur. “20 Eylül 1971 ‘de kabul edilen Anayasa değişikliği ile bu konuya ilişkin 111. maddenin 3. fıkrasındaki “bildirmek “ kelimesi yerine “tavsiye etmek” sözü getirildi ve böylece Milli Güvenlik Kurulu kararlarına daha fazla ağırlık verilmesi yönünde yeni bir adım atıldı. Ayrıca, Kurula, kuvvet temsilcilerinin değil, kuvvet Komutanlarının katılmasını zorunlu

duruma getiren bir değişiklik daha yapıldı” (Soysal, 1987: 349). 1982 Anayasası da MGK’nu anayasal bir kurum olarak öngörmüştür. “Milli Güvenlik Kurulu, Cumhurbaşkanının başkanlığında, Başbakan, Genel Kurmay Başkanı, Milli Savunma, İçişleri, Dışişleri Bakanları, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri ve Jandarma Genel Komutanından kurulur”⁽¹⁾. Sonuç olarak, 1949’da Milli Savunma Yüksek Kurulu adı altında oluşturulan ancak, 1961 Anayasası ile adı değiştirilen bu kuruma, 1982 Anayasası ile daha fazla yetkiler tanınmış ve MGK siyasal yönetimde de etkin bir rol oynamaya başlamıştır. Ancak, demokratik kurullarla kurulmuş olmayan bir kurumun devlet siyasetinde belirleyici bir rol oynaması tartışılabilir. Bu durum aslında Türkiye’nin demokratikleşme sürecinde kat ettiği yolu değerlendirebilme açısından da önemli ipuçları sunmaktadır. Giderek askeri yetkinin yürütme organı içinde güçlenmesi bu soruya verilecek cevabı da açıkça ortaya koymaktadır. 1961 Anayasasının ilk metninde, üniversitelerin, “bilimsel ve idari özerkliğe” sahip olduğu belirtilmiştir. Buna göre, “Üniversite öğretim üyeleri ve yardımcıları serbestçe araştırma ve yayında bulunabilir” (120/5), “Üniversiteler,...kendileri tarafından seçilen organlar eliyle yönetilir”; “ Üniversite organları, öğretim üyeleri ve yardımcıları, Üniversite dışındaki makamlarca , her ne surette olursa olsun, görevlerinden uzaklaştırılmazlar” (md.120/4) 12 Eylül öncesi dönemde, üniversiteler sağ ve sol görüşlü öğrencilerin şiddet eylemlerine sahne olurken, 1961 Anayasası ile bilimsel ve idari açıdan özerk kurumlar olarak kabul edildiği için, güvenlik güçleri de söz konusu kurumlarda etkin faaliyetlerini gerçekleştirme imkanı bulamamışlardır. Ne yazık ki, 1971 Askeri Muhtırasından da ilk nasibini alan kurumlardan biri de üniversiteler olmuştur. 1982 Anayasası 1971’deki değişikliklerin etkisini taşıyan bir biçimde, yalnızca bilimsel özerklikten bahseder. “1982 Anayasasına göre, üniversitelerin genel yönetimi, üniversitelerin değil, Yüksek Öğretim Kurulu adıyla kurulan bir kuruluşun elindedir.” (Soysal, 1987: 357). Üniversitelerin özerkliği konusunda 1982 Anayasasıyla gözlenen geriye gidiş, 1961 Anayasasında, 1971 de yapılan değişiklik ile oluşturulan yeni Üniversiteler Yasasında yer alan Yüksek Öğretim Kurulunun reddedilmesinin de, açıkça görülmektedir. Anayasa Mahkemesi o dönemde, Yükseköğretim Kuruluna üniversite dışından kimselerin girmesini özerklik kavramına aykırı bulduğu için yasanın bu kurulla ilgili hükmünü reddetmiştir. YÖK, 1982 Anayasasından önce 1981 tarihli Yükseköğretim Yasası ile kabul edilmiştir. “ Yükseköğretim Kurulu, üniversiteler, Bakanlar Kurulu ve Genel Kurmay Başkanlığınca seçilen sayıları, nitelikleri ve seçilme unsurları kanunda belirtilen adaylar arasından rektörlük ve öğretim üyeliğinde başarılı hizmet yapmış profesörlere öncelik vermek suretiyle Cumhurbaşkanınca atanan üyeler ve Cumhurbaşkanınca doğrudan doğruya seçilen üyelerden kurulur”⁽¹⁾. YÖK dışında, üniversitelerin kendi yönetim makamlarına gelince “Anayasa gereğince bunlardan rektörler Cumhurbaşkanınca , Dekanlar ise Yükseköğretim Kurumunca seçilir ve

⁽¹⁾ Daha fazla bilgi için Bkz. Bülent Tanör ve Necmi Yüzbaşıoğlu (2001)

⁽¹⁾ Daha fazla bilgi için bkz. Burhan Kuzu (1982).

atanır.” Böylece, “1961 Anayasasının, “üniversiteler, kendileri tarafından seçilen yetkili öğretim üyelerinden kurulu organları eliyle yönetilir ve denetlenir” diyen ilk metninden ya da, “üniversiteler devletin denetimi ve gözetimi altında, kendileri tarafından seçilen organları eliyle yönetilir” biçimindeki 71 metninden çok farklı bir durum yaratılmış ve bütün yönetim organlarının, seçime değil, atamaya dayandırılması öngörülmüştür” (Soysal, 1987: 358). 1982 Anayasası, kazanç sağlama amacına yönelik olmama şartıyla, devletin denetimi ve gözetimi altında vakıfların da üniversite kurmasına izin vermektedir. Ancak, “Osmanlı tarihinde üniversiteler, o zamanki adıyla medreseler, daima layık oldukları bilimsel, idari ve mali özerkliğe ve mensupları da devlet örgütü içinde akademik bir kariyere, özgürlüğe ve güvenceye sahip olmuşlar; siyasi güçlerin etkisi altına girmemişlerdir” (Çavdar,1990: 400).

1961 Anayasası ile özerk hale getirilen kuruluşlardan biri de Türkiye Radyo Televizyon Kurumuydu. Ancak, 1980 öncesi dönemde yaşanan olumsuz gelişmelerin faturası Üniversiteler yanında TRT’ye de kesilmiş ve bu kurumların özerkliği, 1971 Anayasa değişikliği ile kaldırılmış, “özerk kamu tüzel kişiliği” yerine “ tarafsız kamu tüzel kişiliği” ilkesi benimsenmiştir (md.132). 1982 Anayasası da bu durumu devam ettirmiştir (md.133). “Maddede radyo ve televizyon istasyonlarının Devlet eliyle kurulacağı ve idarelerinin kamu tüzel kişiliği halinde düzenleneceği... Ve organlarının seçiminin kanunla düzenleneceği esası getirilmiştir” (Kuzu, 1990: 125-126). 1982 Anayasasının kamu kurum ve kuruluşlarına getirdiği düzenlemeler sadece, üniversite ve TRT ile sınırlı olmayıp, kamu kesiminde yer alan meslek kuruluşlarını da kapsamaktadır. Ancak bu düzenleme “ kamu kurum ve kuruluşları ile kamu iktisadi teşebbüslerinde asli ve sürekli görevlerde çalışanların meslek kuruluşlarına girmeleri aranmaz” şeklinde olup, çalışanları, söz konusu kuruluşların meslek disiplinine ve ahlakına ilişkin denetiminden uzak tutması sonucunu doğurması bakımından eleştirilebilir.

“Anayasa, kamu kurumu niteliğinde olsun olmasın bütün meslek kuruluşları için nasıl uygulanacağı pek bilinmeyen bir siyaset yasağı getiriyor” (Soysal, 1987: 362). Buna göre, “ Meslek kuruluşları, kuruluş amaçları dışında faaliyet gösteremezler; siyasetle uğraşamazlar, siyasi partiler, sendikalar ve derneklerle ortak hareket edemezler.” Sonuç olarak, ülkemizdeki tüm meslek kuruluşlarını iktidar mücadelesi içindeymiş gibi bir yorum getiren düzenleme, Anayasada meslek kuruluşları tanımlamasına da yer alan, “...halk ile olan ilişkilerinde dürüstlüğü ve güveni hakim kılmak üzere meslek disiplini ve ahlakını korumak ...” düşüncesi ile de çelişmektedir.

Yasama

1982 Anayasası’nda, devletin temel organlarının kuruluş ve işleyişini parlamenter rejime uygun düzenlediği vurgulanmaktadır. Bu düzenlemede “ parlamenter sistemin temel iki ilkesi olan, yasama-yürütme organları arasında yumuşak kuvvetler ayrılığı, eşitlik ve denge ilkelerini gerçekleştirmenin

amaçlandığı belirtilmektedir” (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2001: 193). 1982 Anayasası’nda klasik parlamenter düzen anlayışına uymayan gelişmelerden biri, Anayasanın 121 ve 122. maddelerinde yer alan hükümlerdir. Bu hükümler olağanüstü hal ve sıkıyönetim durumlarında Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kuruluna KHK çıkarma yetkisi tanımakta ve böylece diğer Anayasalarımızdan farklı olarak, yürütmeyi görev olmanın yanında yetki konumu da sağlamaktadır. Ayrıca, olağanüstü hal ve sıkıyönetim ilan etmeye ve KHK çıkarmaya bakanlar kurulunu değil, Cumhurbaşkanının başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu yetkili kılınmış ve bu çerçevede, olağanüstü yönetimde yürütme içinde cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulu ayrımı kaldırılmıştır.

1982 Anayasası tek meclis usulünü kabul etmiştir. “ 1961 Anayasası’nda ikinci meclis, 1950-1960 döneminde, ezici çoğunlukların eline düşmüş tek bir meclisin ürkütücü ağırlığına karşı başvurulan bir çözümdü.” (Tanilli, 1993: 262). Bu nedenle de 1961 Anayasası oluşturulurken iki meclisli bir parlamentonun, yürütmeyi çoğunluğun (DP) ezici gücünden kurtaracağına inanılmıştır. Ancak, uygulamada sistemi tıkayan ve işleyişini yavaşlatan sorunlar yaşandığı için, kabul edilmesinde olduğu gibi, 1982 Anayasasıyla tek meclisli sisteme yeniden dönüştürme kolay olmuştur.

Sonuç olarak, Cumhuriyet Senatosu yetkilerini hiçbir zaman tam anlamıyla yerine getiremediği, tıkanıklık ve karışıklığa neden olduğu için 1982 Anayasası ile kaldırılmıştır. Söz konusu Senatonun kaldırılışı, bu noktada parlamenter rejim için bir kayıp olarak değerlendirilmemelidir. Çünkü bugün diğer Parlamenter rejimlerin çoğunda da artık yoktur

Türkiye Büyük Millet Meclisine İlişkin Yenilikler

Milletvekili Seçilme Yeterliliği

Bu konuda getirilen yenilikler şöyledir; Milletvekili seçilebilmek için sadece okuma yazma bilme şartının yeterli olması değiştirilmiş, bunun yerine en az ilkokul mezunu olma şartı getirilmiştir. 1961 Anayasasında ki seçilmeyi önleyen sebeplerin birçoğu korunmuş, buna ilaveten bazı yeni değişiklikler yapılmıştır. Bu nedenle 1961 Anayasasında 5 yıldan fazla hapis cezası yerine, 1 yıl ve ya daha fazla hapis cezasına hüküm giyenler milletvekili seçilemez durumuna getirilmiştir. Suç çeşitlerine, resmi ihale ve alım, satımlara fesat karıştırma, devlet sırlarını açığa vurma, ideolojik ve anarşik eylemlere katılma ve bu eylemlere tahrik ve teşvik gibi suçlarda bulunanlar Milletvekili seçilemezler denilerek suç çeşitlemelerine yenileri eklenmiştir.

Yasama Sorumsuzluğu ve Dokunulmazlığı

Yasama sorumsuzluğuna ilişkin 1961 Anayasasındaki düzenleme benimsenmiş olmakla beraber, 1982 Anayasası hükmün içeriğini genişleterek, parlamento üyeleri, “Meclis çalışmalarında ki oy ve sözlerinden, Mecliste ileri

sürdükleri düşüncelerden ve Başbakanlık Divanının teklifi üzerine Meclisçe başka bir karar alınmadıkça bunları Meclis dışında tekrarlamak ve açığa vurmaktan sorumlu tutulamazlar” denmektedir. Buna göre üyeler milletvekili sıfatları sona erdikten sonra da, Parlamentoda vermiş oldukları oylardan ve söyledikleri sözlerden sorumlu tutulamazlar. Anayasada 83. maddenin 2.fıkrası yasama dokunulmazlığını tanımlar. Buna göre,” Seçimden önce veya sonra bir suç işlediği öne sürülen bir milletvekili, Meclisin kararı olmadıkça tutulamaz, sorguya çekilemez, tutuklanamaz ve yargılanamaz. Ağır cezayı gerektiren suçüstü halî ve seçimden önce soruşturulmasına başlanmış olmak kaydıyla Anayasanın 14. Maddesindeki durumlar bu hükmün dışındadır. “ Temel hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılmaması adını taşıyan 14. Maddedeki yer alan suçların birini seçimden önce işlemiş olanlar, milletvekili seçilmeden önce haklarında bir suça ilişkin olarak soruşturmaya başlanmış ise madde hükümlerine göre dokunulmazlıktan yararlanamayacaktır. Yasama sorumsuzluğu ve dokunulmazlığına ilişkin 1982 Anayasasınca getirilen düzenlemeler” Parlamento üyelerini toplumun üstün ve dokunulmaz insanları durumuna getirmek için değil, onları siyasal iktidar sahiplerinin türlü baskılarından, ya da, en azından baskılarından korumak için konmuştur” (Soysal, 1987: 302).

Ara seçim konusunda 1982 Anayasası önemli yenilikler getirilmiştir. Genel Seçimlerin 4 yıl yerine 5 yılda bir yapılması ve yapılacak ara seçimlerin, 5 yılın ortası olan 30 ay geçmedikçe yapılması uygun görülmemiştir. Meclis üye tam sayısının %5’i oranında bir azalma olduğu takdirde 3 ay içinde ara seçimlerin yapılması zorunluluğu kabul edilmiş, ancak her ne sebeple olursa olsun genel seçimlere 1 yıl kala ara seçimlerin yapılmasının sakıncalı olduğu belirtilerek, 1982 Anayasasının 78. maddesinde, “Genel seçimlere 1 yıl kala, herhangi bir sebeple, ara seçim yapılmaz” hükmü getirilmiştir. Bu düzenlemelerle, genel seçimlere gitme süresini 5 yıla uzatarak ve ara seçimlerin genel seçimlere yakın bir tarihte yapılmasını engelleyerek, hükümette istikrarlı bir çalışma düzeninin yaratılması hedeflenmiştir. Daha uzun süre görevde kalma düşüncesinin milletvekillerini yasama ve yürütme işlerinde daha disiplinli ve daha etkin kılacağı hesap edilmiştir.

Yargı

Anayasanın 9. maddesine göre, “ Yargı yetkisi, Türk Milleti adına bağımsız mahkemelerce kullanılır”. 1961 Anayasası gibi 1982 Anayasasının 142. maddesinde, mahkemelerin kuruluşu, görev ve yetkileri, işleyişi ve yargılama usullerinin kanunla düzenlenmesi öngörülmüştür. 1982 Anayasasına ilişkin bir yenilik, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin yeniden kurulmasıdır. Yeniden kurulmasıdır diyoruz, çünkü söz konusu mahkemeler, 1961 Anayasasına 1973 yılında yapılan değişikliklerle getirilmeye çalışılmış, Anaya Mahkemesinin “biçim yönünden Anayasaya aykırı” gerekçesi ile bu dönemde iptal edilmiştir. 2845 sayılı ve 16.6.1983 tarihli kanunla yeniden kurulan Devlet Güvenlik Mahkemelerine ilişkin düzenlemeye göre, DGM üyeleri, Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu

tarafından atanmaktadır. DGM, diğer “yüksek mahkemelerden önce, Anayasa da, sıralama bakımından en üstte yer alır. Anayasaya göre, “Devlet Güvenlik Mahkemesinin yargı çevresine giren bölgede sıkıyönetim ilan edilmesi halinde, bu bölgelerle sınırlı olmak üzere kanunla belirtilen esaslara göre Devlet Güvenlik Mahkemesi Sıkıyönetim Askeri Mahkemesine dönüştürülebilir” (md.143/son).

Anayasa Mahkemesinin görev ve yetkilerine ilişkin olarak yapılan en önemli düzenlemelerden biri, “siyasi partileri denetlemek ve gerekli görürse kapatmak” yetkisine sahip olan Anayasa Mahkemesinin, 1982 Anayasasıyla, Anayasanın 84. maddesine göre, “kapatılan partinin üyesi olan milletvekillerinin üyeliği de biter” şeklinde bir yetkiye kavuşmasıdır. 1982 Anayasasının ve bu bağlamda bu Anayasanın hazırlayıcısı olan Milli Güvenlik Konseyinin, siyasi yaşama ilişkin katı belirleyiciliği, Anayasa Mahkemesinde, siyasi partilere yönelik kararlarda da köklü değişikliklere gitme şeklindeki düzenlemelerle kendini ortaya koymaktadır.

Anayasa Mahkemesi dışında Anayasanın saydığı yüksek mahkemeler şunlardır. Yargıtay, Danıştay, Askeri Yargıtay, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi ve Uyuşmazlık Mahkemesidir. Yargı bölümünde yer almakla beraber, Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu ve Sayıştay Yüksek Mahkeme sayılmamaktadır. “Adı geçen Yüksek Mahkemelerin görev ve yetkilerinde 1961 Anayasasına nazaran fazla bir değişiklik yoktur. Bu konuda asıl değişiklik söz konusu mahkemelerin üyelerinin seçimi ve atanmasına ilişkindir” (Kuzu, 1990: 162) Ancak, 1982 Anayasasında dikkati çeken bir diğer nokta, “yargı organlarının atanmasını devlet başkanına” (Soysal, 1987: 369) bırakan eğilimdir.

Temel Hak ve Özgürlüklere İlişkin Yenilikler

Ayrıntılı bir özgürlükler sistemi getirmesi 1961 Anayasasının en önemli özelliğidir. Muhalefetteyken özgürlükçü bir tutum izleyen ancak, iktidarlığı döneminde tek parti geleneğinden kaynaklanan tepeden inme uygulamalarını adeta baskıcı yöntemlere dönüştüren Demokrat Parti iktidarına karşı bir tepki olarak, 1961 Anayasasını hazırlayan, Temsilciler Meclisi ve Milli Birlik Komitesi, hak ve özgürlükler bağlamında getirdiği geniş imkânları kurumsal güvencelerle de desteklemeyi ihmal etmemiştir. Radyo ve televizyon gibi kitle iletişim araçlarından ve üniversiteler gibi yükseköğretim kurumlarından başlayarak girilen özleştirme çalışmaları, düşünce özgürlüğü alanının da, o güne dek gelen bastırıcı tutumları aşarak gelişebilme imkânına kavuşmuştur. Gerçektende, yeni bir düzen arayışı çerçevesinde gelişen yeni düşünceler her ne kadar karşıt görüşlerin tepkisi ile karşılaşarak şiddet olaylarını doğuran boyutlara ulaşmış ise de, 1961 Anayasasının kabulü, kişi hak ve özgürlüklerini amaç edinen bir anlayışla, Türkiye de çok sesliliğin temellerini de atmıştır.

1961 Anayasası, cumhuriyetin nitelikleri arasında “insan haklarına dayalı” devlet ifadesini kullanırken, 1982 Anayasası, “insan haklarına saygılı devlet”

ifadesini kullanmıştır. Anayasanın 2. Maddesi, “toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde insan haklarına saygılı” bir devlet anlayışını benimsemiştir. İşte, 1961 Anayasası ile 1982 Anayasası arasındaki temel farklılıkta buradan kaynaklanmaktadır. Özgürlüğü ikinci plana iten ve otoriteyi yani Devletin gücünü ön sıraya geçiren 1982 Anayasası, “insanı temel değer olarak alan ve kendi varoluş nedenini insan haklarının korunması ya da gerçekleştirilmesi amacına dayanan” (Soysal, 1987: 191) 1961 anayasasından farklı olarak, “bireyle toplum arasında kesinlikle toplumu, insanla devlet arasında da kesinlikle devleti tercih eden” (Soysal,1987:192) bir Anayasadır.

İki Anayasa arasında ki diğer bir farkta, devletin temel amaç ve görevleri kısmındaki düzenlemeden kaynaklanır. 1961 Anayasasında bu konudaki düzenleme “temel haklar ve ödevler” bölümünde yer alırken, 1982 Anayasasında “Genel Esaslar” başlığı altında düzenlenmiştir.1961 Anayasasında, “Devlet kişinin temel hak ve hürriyetlerini, fert huzuru, sosyal adalet ve hukuk devleti ilkesi ile bağdaşmayan şekilde sınırlayan, siyasi, iktisadi ve sosyal bütün engelleri kaldırır, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlar” ifadesi yerini 1982 Anayasasında, “Türk milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, cumhuriyeti ve demokrasiyi korumak, kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak” ifadesine bırakmıştır. Her iki Anayasasının kişi hak ve özgürlüklerine bakış açısındaki farklılık ortadadır. Bu farklılığı, her iki anayasanın hazırlandığı dönemlerin koşullarını göz önünde tutarak değerlendirmek doğru olur.

1982 Anayasasının 12. maddesinin 2. fıkrasında, “temel hak ve hürriyetler, kişinin topluma, ailesine ve diğer kişilere karşı ödev ve sorumluluklarını da ihtiva eder” denilerek, “kişi sahip olduğu hak ve hürriyetleri kendi iradesi doğrultusunda kullanırken bu ödev ve sorumlulukları da göz önünde bulundurmak zorundadır” ifadesi ile hak ve hürriyetlerin olduğu yerde yerine getirilmesi gerekli ödevlerinde olduğu, kişilerin ancak ödevlerini yerine getirerek, hak ve hürriyetleri kullanabilme imkânına kavuşabileceği belirtilmektedir. 1961 Anayasasında “Temel hak ve ödevler” başlığı bulunmasına rağmen, ödev konusunda 1982 Anayasasındaki gibi açık ve net bir ifade kullanılmamıştır. Temel hak ve özgürlüklerin ancak, anayasada belirtilen sebeplerle sınırlandırılabilmesi düşüncesi her iki anayasada da mevcut olmakla beraber, 1982 Anayasası bu konuda daha açıklayıcı hükümler getirmeyi de ihmal etmemiştir. “1982 Anayasasında sayılan sınırlama nedenleri hemen tamamıyla Avrupa İnsan Hakları sözleşmesinin 8, 10 ve 18. maddelerinde belirtilen sınırlama sebepleri ile aynıdır (Kuzu,1990:221). Kısaca, 1961 ve 1982 Anayasaları arasında temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması bakımından en önemli fark, “1961 Anayasasındaki belirgin, özelleştirilmiş, her hak ve özgürlüğe göre ayarlanmış ve aşamalandırılmış sınırlama sistemi yerine bütün haklar ve özgürlükler için geçerli bir genel sınırlama sistemi” (Soysal,1987:197) getirilmesidir. Böylece, 1961 Anayasası ile her hak ve özgürlüğe göre ayarlanmış bir sınırlama ile yürütme organının, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasına

ilişkin yetkileri daraltılmaya çalışılırken, 1982 Anayasası ile bütün hak ve özgürlükler için getirilen genel sınırlandırma düşüncesi ile de yürütmenin yetkileri genişletilmeye çalışılmıştır demek doğru olur.

SONUÇ

1982 Anayasası bir tepki anayasasıdır. Tıpkı 1961 Anayasası gibi. İki anayasanın ortak noktasını oluşturan tepki özelliği ele alınıp incelendiğinde farklı bakış açılarını yansıtır.

1961 Anayasası, 1950–1960 arası dönemin baskıcı uygulamalarına bir tepki olarak daha çağdaş ve daha demokratik bir Türkiye özlemi ile düzenlenmiştir. Bu noktada kişi hak ve özgürlüklerini olabildiğince geniş tutarak, devrimci Batının 18. ve 19. yy.'a dayanan çağdaş demokrasi ilkelerini yansıtır bir düzenlemeyle oluşturulmuştur. Kişi hak ve özgürlüklerini demokratik ilkeler çerçevesinde belirlemekle kalmayıp, bunları demokratik kurumlara da desteklemeye çalışan 1961 Anayasası bu bağlamda demokratik bir Anayasadır. 1961 Anayasasının yürürlükte olduğu dönemde yaşanan olumsuz gelişmeler, söz konusu Anayasada yer alan düzenlemeleri içine sindirememiş olan demokrasi karşıtı düşüncelerin uygulamalarıdır. Bu nedenle 1961 Anayasası, söz konusu olumsuz gelişmelerden sorumlu tutulamaz. Sorumlu olanlar, iktidar olabilmeyi hükmetmekle eş anlamlı algılayan ve bu bağlamda yetki imkânları, 1961 Anayasasının getirdiği gerçek parlamenter düzenle çatışan siyasi iktidarlardır.

1982 Anayasası'nın düzenlenmesi aşamasında rol oynayan çevreler, Anayasanın içeriği ve referandum koşulları bu tepkinin demokrasiyi hedef alan bir tepki olduğunu da açıkça ortaya koyar. İktidar olabilmeyi, baskı ve sınırlandırmalara dayandırılmış bir düzen olmayla eş anlamlı tutan anlayışlar, 1982 Anayasasının da mimarı olmuştur. Yürütmeyi yargıyı da kendine bağlar bir biçimde düzenleyen 1982 Anayasası, otoriter bir düşüncenin ürünüdür. Çünkü demokrasi de sınırlama olsa da, bu baskıya dayalı bir sınırlama hiçbir zaman olamaz ve olmamalıdır da. Osmanlı'dan bize geçen geleneksel devlet anlayışı, ne yazık ki bu baskıcı ve sınırlandırıcı düşüncelerin de ana kaynağıdır. Laik bir düzene, Batıdan ortalama beş yüzyıl gibi yarım asırlık bir zaman kaybıyla ulaşılmış olan toplumumuz, bu düzeni sindirebilecek toplumsal, ekonomik ve siyasal yapıya ne yazık ki hala ulaşamamıştır.

Güçlü bir merkezden yönetim ve katı bir bürokratik yapılış, tepeden inme uygulamalara her dönem bizi evet demeye zorlayan en önemli yönetim özelliğimizdir. Buna göre 1982 Anayasası, geleneksel devlet anlayışının yani, güçlü bir yürütme ve onun yetkilerini yansıtan bürokratik bir yapılış hedef alan otoriter bir düşüncenin ürünüdür. Tek partili dönemin baskıcı uygulamalarının tekrarı niteliğinde olduğunu açıkça vurgulayan 1982 Anayasası, çağdaş ve demokratik bir toplum olabilme yolunda atılmış geri bir adımdır.

Her iki anayasa da birer darbe ürünüdür. 1960 Darbesi, demokrasi adına yapılan bir darbe iken, 1980 Darbesi, demokrasiyi hedef alan bir darbedir. Dolayısıyla yapılan anayasalarda temeldeki bu düşüncelerin ifadesi niteliğindedir. Pekiyi darbe hareketlerinin temelinde yatan nedir? Ya da Türkiye 'de bu denli sık darbe olmasının ve bu darbelere paralel anayasal düzenlemelere gidilmesinin nedeni nedir? Demokrasi düşüncesinden hareket eden ancak, halkı bu anlayışın dışında tutarak, tepeden inme düzenlemelerle ona şekil vermeye çalışan bir devlet anlayışı demokrasinin yerleşmesinde ne kadar katkı sağlayabilir? "Halkın kendi kendini yönetmesi" olarak basitçe tanımlanan ve öğrenim hayatımızın daha en başında bizlere öğretilen bu tanım, ne yazık ki anlamını uygulamalarda değil sadece ifadelerde bulabilmiş ve öyle de kalmıştır. "Haklar verilmez alınır" anlayışının bir türlü yerleşemediği toplumumuzda 1982 Anayasası, bu çerçeveye uygun bir düzenlemeyle, kişi hak ve özgürlüklerinden bağımsız olması gereken ama buna izin vermeyen bir yargı anlayışıyla etkisini otoriter bir şekilde muhafaza etmektedir.

Kaynakça

- AKŞİN, Sina (1997), *Türkiye 'nin Yakın Tarihi*, Yenigün Haber Ajansı.
- ÇAVDAR, Tevfik (1995), *Türkiye 'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, İmge Yayınevi, İstanbul.
- ÇAVDAR, Tevfik (1996), *Türkiye 'nin Demokrasi Tarihi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- KAÇMAZOĞLU, Bayram (2000), *Türkiye 'de Siyasal Fikir Hareketleri*, Birey Yayıncılık, İstanbul.
- KONGAR, Emre (1999), *21. Yüzyılda Türkiye*, Remzi Kitabevi, 17. Baskı, İstanbul.
- KUZU, Burhan (1990), *1982 Anayasasının Temel Nitelikleri Ve Getirdiği Yenilikler*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği (1981), *12 Eylül Öncesi Ve Sonrası*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- ÖZDEMİR, Hikmet (1995), *Siyasal Tarih (1960-1980)*, Türkiye Tarihi 4, Cem Yayınevi, İstanbul.
- ÖZTUNA, Yılmaz, Gökdemir, *Ayvaz (1987), Türkiye 'de Askeri Müdahaleler*, İstanbul.
- SOYSAL, Mümtaz (1987), *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- TANİLLİ, Server (1976), *Anayasalar Ve Siyasal Belgeler*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- TANİLLİ, Server (1993), *Devlet ve Demokrasi*, 7. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul.
- TANÖR, Bülent ve Yüzbaşıoğlu, Nemci (2001), *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- YERASİMOS, Stefanos (1992), *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, (Çev.Kuzucu, Babür) Belge Yayınları, 6. Baskı, İstanbul.

ZURCHER, Eric (2000), *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Çev.Gönen, Yasemin, Soner), İletişim Yayınları, 9. Baskı, İstanbul.